

24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ – 31 ГРУДНЯ 2025 РОКУ

ВИМУШЕНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ

З ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ, ОКУПОВАНОЇ РОСІЙСЬКОЮ
ФЕДЕРАЦІЄЮ: ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ
І ДЕПОРТАЦІЯ, ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ ПОВЕРНЕННЯ
ТА ПРАВА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.

**ВИМУШЕНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ З ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ,
ОКУПОВАНОЇ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ:
ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ І ДЕПОРТАЦІЯ,
ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ ПОВЕРНЕННЯ ТА ПРАВА
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ**

24 лютого 2022 року – 31 грудня 2025 року

20 березня 2026 року

ЗМІСТ

I. РЕЗЮМЕ	1
II. МЕТОДОЛОГІЯ	3
III. ПРАВОВА БАЗА	5
IV. КОНТЕКСТ	8
V. ВИМУШЕНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ З ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ ВНАСЛІДОК ДІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	10
A. Пряме примусове переміщення та депортація	11
B. Непряме примусове переміщення та депортація	12
Політики, спрямовані на національну належність та політичні погляди	12
Політика, спрямована на прояви культурної ідентичності, пов'язаної з Україною	15
Законодавство та політики, спрямовані на релігійні громади	17
Законодавство та політики, спрямовані на ЛГБТІК+ осіб	18
C. Перешкоди, що заважають поверненню переміщених осіб на окуповану територію України	18
Відмова у в'їзді та довгострокова заборона на в'їзд	18
Конфіскація житлової нерухомості	19
VI. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ЩОДО ОСІБ, ПЕРЕМІЩЕНИХ З ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ	22
A. Видача документів, що посвідчують особу та цивільний стан	23
B. Права на працю та належний соціальний захист	24
C. Доступ до належного рівня життя та компенсація за пошкоджене, знищене або недоступне житло	25
D. Спеціалізована підтримка жертв свавільного затримання, катування та жорстокого поводження	26
E. Реінтеграція дітей і молоді з окупованої території	27
VII. РЕКОМЕНДАЦІЇ	28

I. РЕЗЮМЕ

Що я відчуваю, залишивши свій дім? Там минуло моє дитинство, там жили мої батьки, там залишилася моя мама. Найбільше пригнічує відчуття несправедливості, але моя віра у Всевишнього дозволяє мені жити й сподіватися, що рано чи пізно ми повернемося і справедливість переможе.

– Рустем, імам духовного управління мусульман Автономної Республіки Крим, виїхав на початку квітня 2022 року.

1. У цій тематичній доповіді Управління Верховного Комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) задокументовано випадки прямого і непрямого примусового переміщення і депортації осіб з території України, окупованої Російською Федерацією, перешкоди для повернення переміщених осіб на окуповану територію, а також обмеження можливостей осіб, переміщених з окупованої території, щодо повноцінної реалізації їхніх прав на території, підконтрольній Уряду України. Доповідь охоплює період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2025 року.
2. У доповіді надається оцінка діям, які можуть становити примусове переміщення або депортацію згідно з міжнародним гуманітарним правом (МГП), на відміну від переміщення, спричиненого безпосередньо активними бойовими діями. Хоча велика кількість цивільного населення тікала від бойових дій, переміщуючись як всередині України, так і за її межі, увага у доповіді зосереджена на переміщенні в результаті широкомасштабних і систематичних дискримінаційних заходів, запроваджених окупаційною владою, які позбавили цивільне населення реального вибору можливості залишитися на окупованій території чи повернутися на неї. Такі заходи впроваджувалися шляхом погроз, затримання, катування та жорстокого поводження, а також кримінального переслідування за законами, що не відповідають МГП та міжнародному праву прав людини (МППЛ), і мали дискримінаційний вплив на конкретні групи населення. Ті, хто постраждав від таких заходів, стикаються зі специфічними факторами уразливості порівняно з особами, переміщеними виключно внаслідок бойових дій, зокрема з підвищеним ризиком тривалого переміщення.
3. У доповіді задокументовано випадки примусового переміщення і депортації осіб, які сприймалися окупаційною владою як нелояльні або такі, що не дотримуються нав'язаної політики, зокрема через мирне та законне вираження своєї ідентичності або відмову виконувати незаконні вимоги. Крім того, у доповіді аналізується, як правова та адміністративна політика на окупованих територіях створили примусові умови, що змусили цивільне населення виїхати та перешкоджали його поверненню.
4. Переміщені особи мають право на добровільне повернення в умовах безпеки та з гідністю до своїх домів або місць постійного проживання. Для цих людей, незалежно від причини їхнього початкового переміщення, політика та дії окупаційної влади становлять значні перешкоди для повернення. Для багатьох вибір полягає між прийняттям порушень їхніх основоположних прав або відмовою від повернення взагалі. Масштабна конфіскація приватної власності, що належить переміщеним особам, робить повернення ще складнішим, а обмеження та заборони на в'їзд на окуповану територію повністю блокують можливість повернення.
5. Порівняно з особами, які були вимушено переміщені в межах підконтрольної Уряду території, внутрішньо переміщені особи (ВПО), які прибувають з окупованої території, стикаються зі специфічними перешкодами на шляху до повноцінної реалізації своїх прав. Прогалини у документах, що посвідчують особу та про реєстрацію актів цивільного стану, невизнання документів про освіту або трудового стажу, а також обмежений доступ до компенсації за житло (часто через правила та процедури, не адаптовані до реалій окупації) створюють кумулятивні несприятливі умови. Планування відновлення, орієнтоване на потреби людей, вимагає усунення таких прогалин для забезпечення рівного доступу до послуг, незалежно від місця походження.
6. Російська Федерація повинна припинити впровадження політик та практик, що не відповідають МГП та МППЛ, і усунути перешкоди для повернення переміщених осіб, незалежно від їхньої національності, політичних поглядів, культурної ідентичності, релігійної приналежності та сексуальної орієнтації. Міжнародна спільнота повинна забезпечити, щоб мирні переговори передбачали змістовний розгляд становища та інтересів переміщених осіб і безпосередньо стосувалися їхнього добровільного, безпечного та гідного повернення до місць походження на окупованій території з повним дотриманням їхніх прав та міжнародного гуманітарного права. Тим часом українська влада повинна впроваджувати цілеспрямовані заходи для захисту прав осіб, переміщених з окупованої території, забезпечити задоволення їхніх специфічних потреб та доступ до довгострокових рішень, зокрема до місцевої інтеграції.

II. МЕТОДОЛОГІЯ

Мій дім, моя земля — дуже багато значать для мене. Там поховані мої предки, багато поколінь. Я не маю змоги повернутися, не маю змоги побачити це все, і мені дуже боляче від цього.

— Олена, державна службовиця із Запорізької області, була затримана окупаційною владою і згодом зазнала примусу до праці на окупованій території України.

7. Під час підготовки доповіді УВКПЛ¹ провело безпосередні інтерв'ю з особами, переміщеними з окупованої території, які були доповнені дистанційними інтерв'ю з особами, що проживають на окупованій території, а також із тими, хто подорожує між окупованою територією та підконтрольною Уряду територією України. Особисті інтерв'ю проводилися на підконтрольній Уряду території України. УВКПЛ також здійснило систематичний огляд та аналіз законів, політик, указів, адміністративних актів та положень, виданих окупаційною владою Російської Федерації на окупованій території України, а також публічних заяв її представників, опублікованих в офіційних джерелах.
8. З лютого 2022 року УВКПЛ здійснило 420 виїздів на місце, 147 візитів до транзитних центрів та центрів колективного проживання ВПО, а також провело інтерв'ю з 4255² жертвами та свідками ймовірних порушень МППЛ та МГП, а також з їхніми родичами та адвокатами, урядовцями, представниками громадянського суспільства та іншими співрозмовниками, які безпосередньо володіють інформацією про ситуацію з правами людини на окупованій території. УВКПЛ також провело систематичний огляд та аналіз українських законів, політик, адміністративних актів та положень, які стосуються захисту ВПО, приділяючи особливу увагу особам з окупованої території.
9. Висновки, викладені в доповіді, відповідають стандарту «достатні підстави вважати», за яким у звичайного неупередженого спостерігача, виходячи з сукупності перевіреної інформації, були б достатні підстави вважати, що факти відбулися так, як описано, та де зроблені юридичні висновки, що ці факти відповідають усім елементам порушення.
10. УВКПЛ неухильно дотримувалося зобов'язань щодо принципу «не нашкодь» та забезпечувало повагу до інформованої згоди всіх джерел. Зокрема, вживалися заходи для збереження конфіденційності інформації та захисту ідентичності співрозмовників. Контакт із респондентами встановлювався лише після ретельної оцінки потенційних ризиків для їхнього життя, безпеки, свободи чи добробуту. Інтерв'ю проводилися з урахуванням травматичного досвіду опитаних.
11. Російська Федерація не надала УВКПЛ доступу до окупованої нею території, і УВКПЛ знову закликає забезпечити безпечний, захищений та безперешкодний доступ до окупованої території відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї 80/223 (2025).

¹ Представництво УВКПЛ в Україні – Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ), розпочала діяльність 14 березня 2014 року для здійснення моніторингу та підготовки доповідей щодо ситуації з правами людини на всій території України, приділяючи особливу увагу Автономній Республіці Крим, східним та південним областям України, а також для надання рекомендацій Уряду та іншим суб'єктам щодо вирішення проблем у сфері прав людини. Див. А/HRC/27/75, пп. 7-8.

² 2099 чоловіків і 2125 жінок, 12 хлопців і 19 дівчат.

III. ПРАВОВА БАЗА

Я дуже сумую за своєю домівкою, хочу повернутися до свого рідного дому, але розумію, що, поки триває російська окупація, це неможливо. Та в мене є сподівання, що рано чи пізно всі ми будемо жити там, де хочемо.

— Юрій, невролог із Донецька, провів сім років і сім місяців у в'язниці на окупованій території після того, як самопроголошена «Донецька народна республіка» звинуватила його в шпигунстві. Він не може повернутися додому.

12. Російська Федерація та Україна зобов'язані дотримуватися як МППЛ, так і МГП, які одночасно застосовуються в умовах збройного конфлікту, взаємодоповнюють і підсилюють одне одного.
13. Характер і обсяг повноважень і обов'язків окупаційної держави згідно з МГП ґрунтуються на припущенні, що окупація є тимчасовим явищем, обумовленим військовою необхідністю, і не передбачає переходу суверенітету до окупаційної держави.³ Окупаційна держава зобов'язана максимально поважати чинні закони та інститути на окупованій території та не може впроваджувати докорінні зміни в існуючий порядок або внутрішні характеристики окупованої території.⁴ Згідно з МППЛ, зобов'язання держав щодо прав людини мають екстериторіальну дію за будь-яких обставин, коли вони здійснюють юрисдикцію або ефективний контроль, зокрема на окупованій території.⁵
14. Згідно з МГП заборонене як індивідуальне, так і масове примусове переміщення осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території, незалежно від пункту призначення.⁶ Єдиними винятками є евакуація задля забезпечення безпеки населення або з особливо вагомих причин військового характеру.⁷ Примусове переміщення або депортація можуть бути прямими, наприклад, коли сторона конфлікту віддає відповідний наказ або безпосередньо бере участь в їх організації чи здійсненні.⁸ Вони також можуть бути непрямими – коли сторона порушує МППЛ або МГП, внаслідок чого населення позбавляється реальної можливості залишитися, наприклад, через незаконне знищення будинків чи застосування колективних покарань, або створення суворих умов життя, які не залишають відповідним особам іншого реального вибору. Примусове переміщення або депортація також можуть здійснюватися шляхом вчинення дій, свідомо спрямованих на запобігання або перешкоджання поверненню населення. Наприклад, залежно від обставин, через руйнування приватних будинків переміщених осіб можна дійти висновку, що сторона, яка здійснює переміщення, не має наміру допустити повернення таких осіб. Заборона примусового переміщення або депортації, згідно з пунктом 1 статті 49 Четвертої Женевської конвенції, виключає лише справді добровільний виїзд, який є виявом «справжнього вибору» або «власної волі» особи, що має визначитися в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх відповідних обставин.^{9 10}

³ Міжнародний суд ООН, Консультативний висновок щодо правових наслідків політик та практик Ізраїлю на Окупованій Палестинській Території, включаючи Східний Єрусалим, від 19 липня 2024 р., пп. 105–106.

⁴ Гаазькі положення, ст. 43; Четверта Женевська конвенція, ст. 47; Додатковий протокол I, ст. 4; Коментар до Четвертої Женевської конвенції 2025 р., пп. 3114–3117.

⁵ Комітет ООН з прав людини, Загальні коментарі № 31 (п. 10) та № 36 (п. 63); КЕСКП, Загальний коментар № 24, п. 27; КЕСКП, Заключні зауваження щодо Російської Федерації, E/C.12/RUS/CO/7, пп. 4–5. Міжнародний суд ООН, Правові наслідки будівництва стіни на Окупованій Палестинській Території, 9 липня 2004 р., пп. 109–114; Міжнародний суд ООН, Правові наслідки політик та практик Ізраїлю на Окупованій Палестинській Території, включаючи Східний Єрусалим», 19 липня 2024 р., пп. 98–99. Як Україна, так і Російська Федерація ратифікували, серед іншого, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПППГП), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), Конвенцію проти катувань (КПК) та Конвенцію про права дитини (КПД).

⁶ Четверта Женевська конвенція, ст. 49; Четверта Женевська конвенція, Коментар 2025 р., п. 3168.

⁷ Ст. 49 (2) як виняток дозволяє проводити тимчасову евакуацію задля безпеки населення або з особливо вагомих причин військового характеру. Водночас евакуація осіб, що перебувають під захистом, не повинна здійснюватись за межі окупованої території (за винятком випадків, коли уникнути такого переміщення неможливо) і такі особи повинні бути повернуті до своїх домів одразу після припинення бойових дій.

⁸ Згідно з Коментарем МКЧХ [2025 р.] до статті 49 Четвертої Женевської конвенції, «примусове переміщення стосується примусового переселення в межах окупованої території, тоді як депортація стосується примусового переселення «з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої країни, незалежно від того, окупована вона чи ні» (курсив додано). Таке розмежування підтверджується Додатковим протоколом I. Воно також підтверджується Статутом МКС 1998 року, Елементами злочинів МКС 2002 року та судовою практикою МКТЮ, МКС і Міжнародного суду ООН. МКТЮ роз'яснив, що депортація може стосуватися примусового переміщення через де-юре державний кордон або, за певних обставин, де-факто кордон. У цій доповіді використовуються обидва терміни, зокрема тому, що після кінця 2022 року не існувало прямих пунктів пропуску між окупованою територією та територією, підконтрольною Уряду України. Відтоді люди, змушені покинути окуповану територію, мали подорожувати через Російську Федерацію, а часто й через треті країни, щоб дістатися території, підконтрольної Уряду України.

⁹ Див. Коментар до Четвертої Женевської конвенції 2025 р., пп. 3170–3172.

¹⁰ Згідно з усталеною судовою практикою, «вимога щодо примусового характеру переміщення не обмежується застосуванням фізичної сили; вона може охоплювати погрозу застосування сили або примусу, зокрема такого, що

15. Незаконні депортація або переміщення особи, що перебуває під захистом, є серйозним порушенням Четвертої Женевської конвенції.¹¹ Депортація або примусове переміщення населення також можуть бути кваліфіковані як злочин проти людяності, якщо вони були вчинені в межах усвідомленого широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення.¹²
16. Переміщені особи мають право на добровільне повернення до своїх домівок або місць постійного проживання в безпечних та гідних умовах.¹³
17. ВПО – це особи або групи осіб, які були змушені або повинні тікати чи залишити свої домівки або місця постійного проживання, зокрема внаслідок або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушень прав людини або природних чи техногенних катастроф, і які не перетинали міжнародно визнаний державний кордон.¹⁴ На території, підконтрольній Уряду України, Україна несе основний обов'язок і відповідальність за надання захисту та гуманітарної допомоги ВПО, включаючи обов'язок щодо забезпечення належного рівня життя та право на визнання їхньої правосуб'єктності.¹⁵ Задля захисту сімейного життя держава повинна вживати всіх належних заходів для забезпечення якнайшвидшого возз'єднання сімей, розлучених внаслідок переміщення.¹⁶
18. Держава має забезпечити, щоб ВПО на засадах повної рівності користувалися тими самими правами і свободами відповідно до міжнародного та національного права, що й інші особи в країні. ВПО не повинні зазнавати дискримінації у користуванні всіма правами і свободами на тій підставі, що вони є внутрішньо переміщеними особами, а також за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи віри, політичних чи інших поглядів, національного, етнічного чи соціального походження, правового чи соціального статусу, віку, інвалідності, майнового стану, народження або за будь-якими іншими подібними критеріями.¹⁷
19. Ця доповідь не зачіпає питання статусу, становища чи потенційних потреб у захисті українців з окупованої території, які шукають притулку або інших форм міжнародного захисту в третіх країнах – чи то внаслідок дій Російської Федерації як окупаційної держави, чи то через інші фактори, пов'язані з веденням бойових дій. Через відсутність доступу УВКПЛ також не висловлювало позиції щодо становища українців з окупованої території, які були переміщені до Російської Федерації і залишилися там, або щодо становища тих, хто є внутрішньо переміщеними особами в межах окупованої території.

виникає внаслідок страху перед насильством, примусу під загрозою сили, затримання, психологічного тиску або зловживання владою або використання умов примусового середовища». МКТЮ, справа «Prosecutor v. Ratko Mladić», рішення Апеляційної палати від 8 червня 2021 р., п. 356; МКТЮ, справа «Prosecutor v. Milomir Stakić», рішення Апеляційної палати від 2006 р., п. 279; МКТЮ, справа «Prosecutor v. Radislav Krstić», рішення Судової палати від 2001 р., п. 529; Міжнародний кримінальний суд (МКС), справа «Prosecutor v. Bosco Ntaganda», рішення Судової палати від 8 липня 2019 р., п. 1056. Міжнародний суд ООН, Консультативний висновок, Правові наслідки політик та практик Ізраїлю на Окупованій Палестинській Території, включаючи Східний Єрусалим, від 19 липня 2024 р., п. 145.

¹¹ Ст. 147.

¹² Римський статут, ст. 7(1)(d).

¹³ Звичаєве МГП, норма 132. Див. також «Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення», E/CN.4/1998/53/Add.2, принцип 28; «Принципи реституції житла та майна біженців і переміщених осіб» (Принципи Пінейро), E/CN.4/Sub.2/2005/17, розділ IV.

¹⁴ «Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення», E/CN.4/1998/53/Add.2.

¹⁵ «Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення», E/CN.4/1998/53/Add.2, принцип 3; МПГПП, ст. 16.

¹⁶ Там само, принцип 17.

¹⁷ Там само, принципи 1 і 4.

IV. КОНТЕКСТ

Чому я виїхала з окупації? Я думаю, відповідь на це питання така, що я не могла більше пробути там навіть дня. Бо кожен день відчувався як пекло, яке обмежує тебе в усіх правах та намірах.

— Марта, студентка родом з Донецька, яка тепер проживає та навчається на підконтрольній Уряду території.

20. У 2022 році повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну спричинило масове переміщення населення: протягом перших двох місяців 12,7 мільйона українців залишили свої домівки, рятуючись від бойових дій та ставши ВПО в межах України або біженцями за кордоном.¹⁸
21. Після повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022 року Російська Федерація незаконно анексувала частину території Донецької, Херсонської, Луганської та Запорізької областей у жовтні 2022 року.¹⁹ Вона також незаконно анексувала Автономну Республіку Крим та місто Севастополь («Крим») у 2014 році.²⁰ УВКПЛ задокументувало застосування Російською Федерацією російських систем врядування, адміністрації, правосуддя та освіти на окупованій території всупереч міжнародному гуманітарному праву,²¹ а також пов'язані з цим порушення міжнародного права прав людини.²²
22. Станом на грудень 2025 року 3,7 мільйона українців були внутрішньо переміщеними особами в областях, які контролюються Урядом України.²³ Серед них Міністерство соціальної політики України зареєструвало понад 878 000 ВПО, які прибули з окупованої території, з яких 56% – жінки та дівчата.²⁴ Порівняно з громадянами, які були вимушено переміщені в межах території, яка контролюється Урядом України, ВПО з окупованої території зазначають, що вони з меншою ймовірністю повернуться за майбутнього сценарію, який передбачатиме угоду про припинення війни, але продовження окупації території. За такого сценарію 6% опитаних ВПО з окупованої території заявили, що повернуться, порівняно з 26% ВПО з прифронтових районів та 42% з інших областей.²⁵ Тобто переважна більшість ВПО з окупованої території вважають окупацію перешкодою для свого повернення, незалежно від того, чи вони втекли через примусові умови, чи через бойові дії.

¹⁸ УВКБ ООН, *Ситуація з біженцями в Україні*, 19 квітня 2022 р.

¹⁹ Федеральні конституційні закони Російської Федерації № 5-ФКЗ, № 6-ФКЗ, № 7-ФКЗ та № 8-ФКЗ від 4 жовтня 2022 р.. 13 жовтня 2022 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла Резолюцію, що засуджує організацію «референдумів» та спробу незаконної анексії областей України; див. Резолюцію Генеральної Асамблеї ES-11/4 «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй», A/RES/ES-11/4 (12 жовтня 2022 р.), доступна за посиланням: undocs.org/A/RES/ES-11/4.

²⁰ 27 березня 2014 року Генеральна Асамблея ООН підтвердила свою відданість суверенітету, політичній незалежності, єдності та територіальній цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів і, серед іншого, наголосила на тому, що референдум, проведений 16 березня, «не має законної сили» і не може бути підставою для будь-якої зміни статусу Криму; див. Резолюцію Генеральної Асамблеї 68/262 «Територіальна цілісність України», A/RES/68/262 (27 березня 2014 р.), доступна за посиланням: undocs.org/A/RES/68/262, пп. 1 і 5.

²¹ Див. УВКПЛ, «Російська окупація та її наслідки», пп. 81-114.

²² Див. «Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідків» (20 березня 2024 р.), <https://ukraine.ohchr.org/en/documents/reports/human-rights-situation-during-russian-occupation-territory-ukraine-and-its>; «Поводження з військовополоненими» (липень 2024 р.), <https://ukraine.ohchr.org/en/Treatment-of-prisoners-of-war-and-Update-on-the-human-rights-situation-1-June-to-31-August-2024>; «Поводження з цивільним населенням, позбавленим волі» (вересень 2025 р.), <https://ukraine.ohchr.org/en/treatment-of-civilians-deprived-of-their-liberty-in-the-context-of-the-armed-attack-by-the-russian-federation-against-ukraine>; Генеральний секретар ООН, доповіді про ситуацію з правами людини на тимчасово окупованій території України (2022–2025 рр.), <https://ukraine.ohchr.org/en/reports/crimea-and-occupied-territory-secretary-general>.

²³ Міжнародна організація з міграції (МОМ), «Доповідь про стан справ у сфері внутрішнього переміщення в Україні: опитування населення, раунд 22» (січень 2026 р.), Матриця відстеження переміщень (DTM), 22 січня 2026 р., стор. 2.

²⁴ Єдиний реєстр ВПО, Міністерство соціальної політики (30 листопада 2025 р.); дані, надані УВКПЛ. Серед ВПО з окупованої території 23% були віком до 20 років, а 21% – старше 60 років.

²⁵ УВКБ ООН, Опитування щодо намірів ВПО в Україні, раунд 6 (грудень 2025 р. – січень 2026 р.); опитування домогосподарств, що охопило майже 3 900 ВПО в Україні; дані надані УВКПЛ.

V. ВИМУШЕНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ З ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ ВНАСЛІДОК ДІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Рідний дім для мене — це море, запах Азовського моря, який я не можу відчутти в жодному іншому місці. Це наша рідна набережна, парки... І все це пов'язано з дитячими спогадами. Це моє минуле, це моє становлення як людини і особистості.

— Діана, директор Центру збереження ідентичності TOT,
виїхала з Маріуполя 15 березня 2022.

А. Пряме примусове переміщення та депортація

«Ми ухвалили відповідні положення. Особи, які відмовляються від прийняття російського громадянства та займають деструктивну позицію, будуть визнані іноземцями. У разі виникнення загрози громадському порядку такі особи підлягають обов'язковому видворенню. Ми повинні захистити наших громадян від впливу київського режиму».

– призначений Росією очільник окупованої Луганської області, 18 травня 2023 року.

23. З моменту встановлення контролю над додатково окупованою частиною території України в лютому 2022 року, окупаційна влада шляхом прямих дій примусово переміщувала або депортувала осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію, підконтрольну українській владі, або до третіх країн – найчастіше тих осіб, хто виступали проти або сприймалися як такі, що виступають проти російської окупації української території.²⁶
24. У липні 2022 року окупаційна влада в Херсонській та Запорізькій областях оприлюднила окремі укази, в яких оголошувалося, що особи, які не виконують вимоги окупаційної влади, можуть бути «примусово депортовані».²⁷ Протягом наступних місяців окупаційна влада примусово переміщувала або депортувала багатьох осіб з окупованої території на підконтрольну Уряду територію, змушуючи їх перетинати лінію фронту пішки, часто з великим ризиком через триваючі бойові дії та міни. Більшість випадків відбувалися на офіційному пункті пропуску у Василівці Запорізької області, проте УВКПЛ також задокументувало подібні випадки в Харківській області. Деякі люди зникли безвісти. У кількох випадках окупаційна влада зачитувала вголос «наказ про депортацію» та/або змушувала потерпілу особу давати неправдиві свідчення, які іноді знімали на відео та викладали в мережу Інтернет.
25. Наприклад, окупаційна влада в Мелітополі неодноразово допитувала священника Греко-католицької церкви та чинила на нього тиск, щоб він розкрив таємницю сповіді парафіян. Йому казали, що україномовні парафіяни є «небезпечними» і можуть планувати змову проти окупації. Коли він відмовився співпрацювати, окупаційна влада вислала його з окупованої території на підконтрольну Уряду територію через пункт пропуску у Василівці.
26. Зрештою, окупаційна влада почала депортувати українців, які відмовлялися підкорятися окупації, до Латвії (до закриття пункту пропуску на кордоні в листопаді 2023 року) та до Грузії. Наприклад, окупаційна влада в Запорізькій області неодноразово погрожувала директору школи, який звільнився, щоб не впроваджувати російську навчальну програму. У квітні 2024 року озброєні люди забрали його та його дружину з дому та перевезли до кордону з Грузією, де вони були депортовані. Згодом вони повернулися до підконтрольних Уряду регіонів України.

²⁶ Подібна практика мала місце в окупованому Криму. З 2017 по 2024 рік російські суди в Криму винесли рішення про «депортацію» щонайменше 864 осіб (переважно громадян України), які вважалися «іноземцями». Інформація з судового реєстру Російської Федерації.

²⁷ Допис очільника окупаційної влади в Запорізькій області від 15 липня 2022 року, <https://archive.is/Pu7oe> (дата перегляду: 2 січня 2026 р.). Оригінальний Telegram-канал з оголошенням згодом був видалений. Указ № 228 від 14 липня 2022 р. Військово-цивільної адміністрації Херсонської області, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0PtDDKqPHpdmWFN7nDW8FPqxSBgTvWP7hxFFWta4YF9fsmfgHPVey2XnSun3qz2pl&id=100028374940771 (дата перегляду: 15 січня 2026 р.).

27. Численне цивільне населення, яке було затримане або ув'язнене на окупованій території, після звільнення було переміщене на підконтрольну Уряду територію України. УВКПЛ опитало 33 представників такого цивільного населення. Деяким із них прямо повідомили, що вони не можуть повернутися до «Російської Федерації», яка за російським законодавством включає окуповану територію України.
28. Загалом УВКПЛ задокументувало, що окупаційна влада примусово перемістила або депортувала 104 особи з окупованої території, включаючи представників місцевої влади, співробітників правоохоронних органів, учителів та працівників шкіл, співробітників екстрених служб, медичних працівників, релігійних лідерів та працівників об'єктів критичної інфраструктури, які в різний спосіб не співпрацювали з окупаційною владою.²⁸

В. Непряме примусове переміщення та депортація

29. УВКПЛ опитало сотні людей, які залишили свої домівки на території, окупованій Російською Федерацією. Хоча дехто називав причиною свого від'їзду бойові дії або відсутність доступу до основних послуг, багато хто пояснював, що вони втекли з окупованої території через умови, створені внаслідок запровадження російських законодавства, адміністрації, систем та інституцій,²⁹ або через політики та практики, що впроваджуються російською владою та спрямовані проти певних груп осіб за ознакою їхньої національності, реальних чи приписуваних політичних поглядів, культурної ідентичності, релігійної приналежності або сексуальної орієнтації. Такі дискримінаційні заходи, що впроваджуються широко і систематично, у сукупності створили примусове середовище, яке не залишило деяким особам, що перебувають під захистом, іншого реального вибору, окрім як виїхати.

Політики, спрямовані на національну належність та політичні погляди

Заміна державних систем врядування та адміністрації

30. Після встановлення контролю над додатково окупованою частиною території України у 2022 році російська влада почала незаконно впроваджувати системи врядування та адміністрації Російської Федерації. Цей процес охопив усі сфери суспільного життя, зокрема правоохоронну діяльність, власність, бізнес, освіту, банківську справу, соціальний захист та місцеве самоврядування. Окупаційна влада чинила тиск на державних службовців, представників місцевої влади та працівників державних підприємств, щоб вони прийняли та впровадили російське законодавство, інституції та адміністративні системи, а також підписали контракти з російськими установами. Державні службовці та працівники державних підприємств, які не підкорилися, стикалися з погрозами, залякуванням і затриманням, а в окремих випадках – з насильницькими зникненнями, катуванням та депортацією.³⁰
31. Для багатьох єдиним реальним вибором було підкоритися або залишити окуповану територію. В окупованій частині Запорізької області одна директорка школи, яка неодноразово стикалася з погрозами та залякуванням з боку окупаційної влади через відмову відновити роботу школи за російською навчальною програмою, зрештою втекла з окупованої території разом зі своєю родиною після того, як до її дому прийшли озброєні солдати, а інші працівники школи були затримані. Українська влада повідомила, що 21 188 працівників сфери освіти, 13 774 медичних працівників та 6 500 осіб, які працювали в органах місцевого самоврядування, залишили окуповану територію в період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2025 року і наразі є переміщеними особами або на підконтрольній Уряду території, або за кордоном.
32. В іншому прикладі, після встановлення контролю над Запорізькою атомною електростанцією (ЗАЕС), російська влада висунула персоналу ультиматум: підписати нові контракти з російським державним підприємством «Росатом» або залишити окуповану територію. З 16 співробітників ЗАЕС, опитаних УВКПЛ,

²⁸ Див. також УВКПЛ, «Російська окупація та її наслідки», pp. 81-107.

²⁹ Там само, pp. 81-126.

³⁰ Див. УВКПЛ, «Російська окупація та її наслідки», pp. 81-107, а також «Поводження з цивільним населенням, позбавленим волі в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну», 23 вересня 2025 р., pp. 67-70.

13 повідомили, що їх затримували, і щонайменше 8 піддавали катуванню або жорсткому поводженню через відмову підкоритися.³¹ За даними державного підприємства «Енергоатом», станом на 29 грудня 2025 року 5 318 співробітників ЗАЕС залишили окуповану територію, з яких 3 795 осіб є внутрішньо переміщеними особами в Україні.³²

Примусова зміна громадянства

33. Після незаконної анексії окупованої території російська влада класифікувала громадян України на окупованій території як «іноземців». Указом Президента, прийнятим у 2023 році, було встановлено граничний термін – 1 липня 2024 року (згодом продовжений до 31 грудня 2024 року, а потім до 10 вересня 2025 року), до якого українці, які проживають на окупованій території, мали отримати російське громадянство, «легалізувати» своє перебування «в Російській Федерації» або підлягати «депортації».³³
34. Російська Федерація також поступово обмежувала доступ до основних послуг та прав на окупованій території, зокрема до охорони здоров'я, пенсій та соціального забезпечення, гуманітарної допомоги, можливостей працевлаштування та права власності для тих, хто не мав російських паспортів. Багато інших послуг також стали недоступними без російського паспорта, включаючи відкриття банківських рахунків та отримання страхування.³⁴
35. Введення воєнного стану на окупованій території (крім Криму) у жовтні 2022 року призвело до обмеження свободи пересування на окуповану територію, з неї та всередині неї.³⁵ Жителі окупованої території повідомили УВКПЛ, що особи без російських паспортів піддавалися посиленому контролю, допитам та обшукам під час проходження через блокпости в усіх великих населених пунктах та на перехрестях доріг, що в деяких випадках призводило до затримання, катування та жорсткого поводження.³⁶
36. УВКПЛ визнає, що зіткнувшись із загрозою депортації, втратою доступу до основних послуг, як-от медична допомога та соціальні виплати, а також переслідуваннями з боку представників правоохоронних органів, більшість жителів окупованої території, які не отримали російського громадянства, виїхали [станом на грудень 2025 року]. В інтерв'ю з УВКПЛ, особливо в місяці, що передували початковому граничному терміну отримання російського громадянства (1 липня 2024 року), багато людей, які залишали окуповану територію, повідомили УВКПЛ, що загроза депортації була однією з основних причин їхнього від'їзду.³⁷

Призов до армії

37. Нав'язування російського громадянства населенню на окупованій території призвело до того, що українські чоловіки віком від 18 до 30 років³⁸ розглядаються як такі, що підлягають призову до російських збройних сил відповідно до російського національного законодавства, хоча згідно з МГП окупаційна держава не може примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних силах.³⁹ Починаючи з жовтня 2023 року, російська влада провела п'ять призовних кампаній на окупованій території та вжила заходів для тиску на населення з метою його залучення до збройних сил РФ.⁴⁰ Хоча офіційна статистика не була опублікована,

³¹ Для отримання додаткової інформації та ознайомлення з конкретними прикладами див. УВКПЛ, «Російська окупація та її наслідки», пп. 95-102

³² Листування з УВКПЛ.

³³ Указ Президента Російської Федерації № 307 від 27 квітня 2023 року зі змінами, внесеними Указами № 11 (4 січня 2024 р.), № 281 (22 квітня 2024 р.) та № 159 (20 березня 2025 р.): <http://www.kremlin.ru/acts/bank/49235> (дата перегляду: 30 грудня 2025 р.).

³⁴ УВКПЛ, «Російська окупація та її наслідки», п. 115; Доповідь Генерального секретаря ООН, А/79/258, 30 липня 2024 р., пп. 8–10.

³⁵ Указ Президента Російської Федерації № 756 від 19 жовтня 2022 р., <http://www.kremlin.ru/acts/bank/48426> (дата перегляду: 19 січня 2026 р.).

³⁶ УВКПЛ, «Російська окупація та її наслідки», п. 122.

³⁷ Див. також А/79/258, «Ситуація з правами людини на тимчасово окупованих територіях України, включаючи Автономну Республіку Крим та місто Севастополь», Доповідь Генерального секретаря, 30 липня 2024 р., п. 10.

³⁸ З 1 січня 2024 року граничний вік призову до армії було збільшено з 27 до 30 років. Федеральний закон № 439-ФЗ від 4 серпня 2023 р.: publication.pravo.gov.ru/document/0001202308040024

³⁹ Четверта Женевська конвенція, ст. 51, 147; Звичаєве МГП, норма 95.

⁴⁰ УВКПЛ, «Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні», 1 червня – 30 листопада 2025 р., п. 80.

документи свідчать про те, що тисячі жителів окупованої території були незаконно призвані до російських збройних сил.⁴¹

38. Страх перед призовом до армії і подальшою участю у бойових діях проти збройних сил власної країни змусив багатьох українських чоловіків і хлопців тікати з окупованої території на підконтрольну Уряду територію. Наприклад, 21-річний чоловік із Запорізької області розповів УВКПЛ, що у 2023 році він був змушений отримати російський паспорт, щоб мати можливість пересуватися. Однак після отримання паспорта йому наказали стати на військовий облік; він залишив окуповану територію, щоб уникнути служби в російських збройних силах. Хлопець із Луганської області розповів УВКПЛ, що виїхав з окупованої території за кілька днів до свого вісімнадцятиріччя через страх перед призовом до армії.

Обмеження свободи вираження поглядів

«Ми не хочемо жити [в окупації] з опущеною головою. Коли я перетнула кордон [з підконтрольною Уряду територією], я відчула себе вільною – наче нарешті змогла дихати й говорити».

– жінка з окупованої частини Запорізької області, порівнюючи атмосферу страху на окупованій території зі своїми відчуттями після прибуття на територію, підконтрольну Україні, у жовтні 2025 року.

39. У березні 2022 року Російська Федерація прийняла законодавство, що застосовується на окупованій території України та криміналізує широко визначене коло діянь, включаючи «поширення завідомо неправдивої інформації» про збройні сили та державні органи,⁴² а також «публічні дії, спрямовані на дискредитацію» російських збройних сил.⁴³ Водночас окупаційна влада широко застосовувала російське законодавство щодо відповідальності за «пропаганду або публічне демонстрування нацистської атрибутики чи символіки» та «поширення інформації, що виражає явну неповагу до суспільства, держави, офіційних державних символів Російської Федерації, Конституції Російської Федерації або органів влади».⁴⁴ Прийняття та застосування цих законів на окупованій території у багатьох випадках не має правових підстав у межах права окупації та призвело до порушень свободи вираження поглядів.⁴⁵
40. 3 лютого 2022 року підконтрольні Росії суди на окупованій території ухвалили щонайменше 12 кримінальних вироків (щодо 10 чоловіків і двох жінок) та наклали 1 876 адміністративних штрафів (на 925 жінок і 951 чоловіка), застосовуючи ці положення.⁴⁶ Серед тих, хто був притягнутий до відповідальності, були особи, які мирно висловлювали незгоду, тримаючи плакати або публікуючи в Інтернет повідомлення проти війни, з критикою військового наступу або на підтримку українського опору, а також ті, хто висловлював такі думки

⁴¹ Указом Президента № 690 від 29.09.2025 р. було передбачено призов 135 000 чоловіків. Російська Федерація не публікує дезагреговані дані. Див. <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202509290020>

⁴² Кримінальний кодекс Російської Федерації, ст. 207.3.

⁴³ Кримінальний кодекс Російської Федерації, ст. 280.3; Кодекс Російської Федерації про адміністративні правопорушення, ст. 20.3.3.

⁴⁴ Кодекс Російської Федерації про адміністративні правопорушення, ст. 20.3(1) та 20.1(3).

⁴⁵ МГП передбачає виняткові обставини, за яких окупаційна держава може видавати закони на окупованій території, наприклад, для гарантування власної безпеки або для забезпечення належного управління територією (Четверта Женевська конвенція, ст. 64). Згідно з міжнародним правом прав людини, право на свободу вираження поглядів може бути обмежене за певних умов, зокрема для захисту національної безпеки або громадського порядку (МПГПП, ст. 19 (3)).

⁴⁶ Більшість рішень, проаналізованих УВКПЛ, було ухвалено в Криму та в тих окупованих частинах Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, де судові документи були загальнодоступними на момент підготовки доповіді.

у приватних телефонних повідомленнях. Вироки призводили до накладання штрафів у розмірі від 1 000 до 100 000 російських рублів (від 12 до 1 240 доларів США), а також до затримання⁴⁷ або позбавлення волі.

41. Окупаційна влада також використовувала інші правові положення для обмеження свободи вираження поглядів. У серпні 2025 року 49-річна жінка з окупованої частини Запорізької області була засуджена до 15 років позбавлення волі за звинуваченням у «державній зраді» за те, що написала «Михайлівка – це Україна» на стіні на своїй вулиці. Її сестра, яка була присутня на судовому засіданні, повідомила, що жінка з'явилася в суді зі зламаними зубами та зміненним кольором нігтів – травмами, що характерні для катування, зокрема ураження електричним струмом. Окупаційна влада також притягувала до відповідальності осіб за публікації в соціальних мережах, що містили українську державну символіку або зображення у синьо-жовтих кольорах (наприклад, манікюр або букети квітів), розцінюючи це як нібито демонстрування «нацистської» символіки.
42. Деякі особи, опитані УВКПЛ, які мали, або щодо яких вважалося, що вони мають, критичні погляди на війну чи окупацію, повідомили, що вони втекли з окупованої території через страх переслідування внаслідок таких заходів. Наприклад, після того як чоловік із Сімферополя опублікував у соціальних мережах хештег «ні війні», співробітники ФСБ⁴⁸ заарештували його, провели обшук у його квартирі, побили його та відмовили у медичній допомозі. Суд оштрафував його на 40 000 рублів (500 доларів США) за «публічні дії, спрямовані на дискредитацію російських збройних сил». Після того як суд відхилив його скаргу на жорстоке поводження, він втік з окупованої території на підконтрольну Уряду територію, посиляючись на страх подальшого переслідування за свою антивоєнну позицію.

Політика, спрямована на прояви культурної ідентичності, пов'язаної з Україною

Заміна української освіти

«Чому я [поїхав з окупованої території]? Тому що влада погрожувала відібрати наших дітей. Наші діти не хочуть навчатися російською мовою. Ми мусили виїхати».

– чоловік, чия родина виїхала з окупованої частини Херсонської області у липні 2025 року.

43. Починаючи з 2022–2023 навчального року, російська навчальна програма була запроваджена замість української в усіх школах на окупованій території, а викладання ведеться російською мовою. Було впроваджено російські наративи, що виправдовують війну проти України та прославляють російських солдатів, а також обов'язкові патріотичні ритуали та військово-патріотичні програми й кадетські класи; такі практики поширилися на позакласну діяльність та охоплюють дітей з раннього віку.⁴⁹ Згідно зі змінами, внесеними до російських федеральних освітніх програм, українську мову та літературу було виключено з програм початкової та базової середньої освіти.⁵⁰ Окупаційна влада вилучила українські підручники та літературу зі шкіл і бібліотек, заблокувала українські освітні вебсайти та цифрові платформи, а також вимагала від «іноземних» навчальних закладів (включаючи українські) закритися до 1 червня 2023 року.⁵¹

⁴⁷ Особи, притягнуті до відповідальності за статтю 20.3 (демонстрування нацистської символіки), піддавалися адміністративному арешту на строк від 1 до 15 днів.

⁴⁸ Федеральна служба безпеки Російської Федерації.

⁴⁹ УВКПЛ, «Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні», 24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2024 р., пп. 86-97.

⁵⁰ Міністерство освіти Російської Федерації, Наказ № 729: <https://minjust.consultant.ru/documents/56691>

⁵¹ Федеральний конституційний закон Російської Федерації № 19-ФКЗ від 15 лютого 2023 р., ст. 4.

Такі заходи позбавили дітей освіти, що поважає індивідуальну культурну ідентичність, мову та цінності, а також національні цінності їхньої країни, що є порушенням МГП та МППЛ.⁵²

44. Окупаційна влада примушувала до відвідування підконтрольних Росії шкіл шляхом погроз та залякування, перевіряючи мобільні телефони дітей, зокрема на наявність українських освітніх додатків. Батьків, які не записували своїх дітей до підконтрольних Росії шкіл, попереджали про покарання, включаючи штрафи, та повідомляли, що їхні справи будуть передані до органів опіки та піклування і поліції, що створювало ризик позбавлення батьківських прав.
45. Багато батьків і вчителів, опитаних УВКПЛ, які виїхали з окупованої території на підконтрольну Уряду територію, назвали таку освітню політику основною або супутньою причиною свого виїзду. Наприклад, мати чотирьох дітей виїхала з окупованої частини Запорізької області у 2025 році, оскільки від її дітей вимагали декламувати вірші та співати пісні, що прославляють Російську Федерацію та виправдовують її вторгнення в Україну. Вчителька в окупованій частині Херсонської області залишила свою посаду у 2022 році, щоб не викладати за російською навчальною програмою, а у 2025 році виїхала, оскільки, за її словами, «освіта сина була на першому місці», а він більше не міг безпечно користуватися онлайн-уроками української школи.

Вилучення української культури з публічного та приватного простору

«Ми виїхали, щоб вони [окупаційна влада] не змусили нас бути тими, ким ми не є».

– мати двох дітей, яка виїхала з окупованої частини Херсонської області у вересні 2023 року.

46. На території України, окупованій Російською Федерацією, з публічного простору були вилучені будь-які згадки про українську культуру. Це включає руйнування пам'ятників, що вшановують українську історію, зокрема пам'ятників жертвам Голодомору 1932–1933 років, вилучення української літератури з бібліотек, перейменування вулиць та заміну публічних вказівників і вивісок. Відзначення українських національних свят та пам'ятних дат було обмежено.
47. Обмеження щодо української культури також поширилися на приватне й сімейне життя, зокрема через стеження та неоголошені візити правоохоронців до помешкань, перевірки мобільних телефонів на наявність проукраїнського контенту, а також обмеження доступу до українських медіа. У деяких районах супутникові антени були замінені, щоб забезпечити доступ лише до російських телеканалів; доступ до українських вебсайтів обмежено.⁵³ В оновленій Державній стратегії протидії екстремізму 2024 року прояви української ідентичності, включаючи використання української національної символіки, патріотичних пісень та вшанування історичних подій, як-от Голодомор, визначено як «екстремістську» діяльність.⁵⁴
48. ВПО з окупованої території описували, як вони приховували використання української мови, обмежували культурні практики, включаючи релігійні обряди та святкування національних дат, прослуховування української музики, читання літератури та споживання іншого культурного контенту, а також уникали української символіки та контенту навіть у приватному житті. Деякі ВПО повідомили УВКПЛ, що сукупний

⁵² Четверта Женевська конвенція, ст. 50; МПГПП, ст. 20; Конвенція про права дитини, ст. 29(1); МПЕСКП, ст. 15(1а). Комітет з прав дитини висловив стурбованість щодо «широкомасштабної та систематичної державної пропаганди в школах про збройний конфлікт в Україні». Заключні зауваження щодо Російської Федерації, CRC/C/RUS/CO/6-7, 1 березня 2024 р., п. 39b.

⁵³ УВКПЛ, «Російська окупація та її наслідки», пп. 61–68; УВКПЛ, «Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні», 1 червня – 30 листопада 2025 р., п. 101.

⁵⁴ Указ Президента Російської Федерації № 1124, пп. 6, 14 та 20–24.

вплив постійного тиску, пов'язаного з їхньою культурною ідентичністю, та ризик їх переслідування як «екстремістів» за будь-який її прояв суттєво вплинули на їхнє рішення виїхати з окупованої території на підконтрольну Уряду територію.

Законодавство та політики, спрямовані на релігійні громади

«Після того, що зі мною сталося, я був упевнений, що вони не дозволять мені сповідувати мою релігію або жити в спокої... Я вирішив виїхати якнайшвидше, щоб вижити».

– імам, який виїхав з окупованої частини Херсонської області у 2022 році після затримання та тиску з боку окупаційної влади.

49. Російська влада запровадила обмежувальні закони та адміністративні вимоги, що сильно обмежують можливість членів певних релігійних груп на окупованій території реалізувати своє право на свободу віросповідання, а в деяких випадках – криміналізують релігійні обряди. Зокрема, окупаційна влада переслідувала осіб за належність до «Свідків Єгови» та приписувала причетність до «Хізб ут-Тахрір» – релігійних організацій, які вільно діють в Україні, але заборонені російським законодавством як «екстремістські» та «терористичні».⁵⁵
50. Крім того, усі громадські об'єднання, включаючи релігійні громади, були зобов'язані перереєструватися для збереження свого правового статусу – процес могли ініціювати лише громадяни Російської Федерації. Деякі релігійні організації також відмовилися від перереєстрації через небажання дотримуватися російського законодавства, запровадженого на окупованій території всупереч міжнародному гуманітарному праву, і, як наслідок, не можуть вільно проводити богослужіння.⁵⁶
51. Місцева окупаційна влада заборонила релігійні громади, які вважалися ними не схильними до співпраці. Наприклад, у грудні 2022 року окупаційна влада в Запорізькій області заборонила три протестантські церкви та Українську греко-католицьку церкву, звинувативши їх у діяльності «з порушенням законодавства Російської Федерації», участі в антиросійських протестах та наявності зв'язків з іноземними організаціями. У Криму в жовтні 2024 року окупаційна влада скасувала реєстрацію незалежної мусульманської організації «Алушта», стверджуючи, що громада поширювала «екстремістські матеріали».⁵⁷
52. Окупаційна влада також регулярно чинила тиск на лідерів та членів релігійних громад, проводячи обшуки в місцях богослужіння та помешканнях, конфіскуючи релігійну літературу та церковне майно, а також допитуючи, затримуючи та в окремих випадках депортуючи священнослужителів. Наприклад, у вересні 2022 року російські правоохоронці здійснили рейд у протестантській церкві під час недільного богослужіння, перевірили телефони вірян, а також затримали та допитали священнослужителів. Одному пастору було винесено попередження, що він має 48 годин, аби покинути місто, і він підкорився через страх.
53. Кілька релігійних лідерів повідомили УВКПЛ, що вони виїхали з окупованої території на підконтрольну Уряду територію через тиск з боку окупаційної влади. Респонденти також зазначили, що багато парафіян виїхали через те, що релігійні громади, до яких вони належали десятиліттями, більше не могли здійснювати свою діяльність. Наприклад, імам із Херсонської області, якого затримували, допитували та катували, щоб змусити

⁵⁵ У квітні 2017 року Верховний Суд Російської Федерації постановив, що релігійна організація «Свідки Єгови» порушила законодавство країни про протидію екстремізму, та визнав її діяльність незаконною. У 2003 році рішенням Верховного Суду Російської Федерації організація «Хізб ут-Тахрір» була заборонена як терористична.

⁵⁶ Див., наприклад, УВКПЛ, «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)», п. 145.

⁵⁷ УВКПЛ, «Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні», 1 вересня – 30 листопада 2024 р., пункт 72.

його перереєструвати свою релігійну організацію за російським законодавством і гарантувати, що члени його громади не братимуть участі в проукраїнських протестах та не висловлюватимуть проукраїнських поглядів, розповів УВКПЛ, що цей досвід змусив його боятися, що йому не дозволять мирно сповідувати свою релігію, що й зумовило його рішення покинути окуповану територію.

Законодавство та політики, спрямовані на ЛГБТІК+ осіб

54. Російське законодавство, що застосовується на окупованій території України, забороняє так звану «пропаганду ЛГБТ», фактично накладаючи заборону на будь-яке публічне обговорення або поширення інформації, пов'язаної із сексуальною орієнтацією та ґендерною ідентичністю.⁵⁸ Російська влада також визнала так званий «Міжнародний громадський рух ЛГБТ» екстремістською організацією.⁵⁹
55. УВКПЛ задокументувало численні випадки, коли російські збройні сили та представники органів безпеки цькували та залякували осіб, яких вони сприймали як ЛГБТІК+, під час перевірок документів, обшуків та інших контактів. Персональні дані, отримані під час такої взаємодії, включаючи активність у мережі Інтернет, підвищували ризик цілеспрямованого переслідування. Наприклад, трансгендерна жінка, яка проживала на окупованій території на початку повномасштабного вторгнення, зазнавала неодноразових сексуальних домагань з боку солдатів. В одному з випадків, коли російський солдат зрозумів, що вона є трансгендерною особою, він двічі вдарив її в обличчя прикладом гвинтівки. Згодом вона виїхала з окупованої території на територію, підконтрольну Уряду України.
56. Всі ЛГБТІК+ особи, які виїхали з окупованої території та з якими поспілкувалося УВКПЛ, описували постійне відчуття вразливості, посиляючись на ризики для їхньої безпеки та захищеності у разі перебування на окупованій території. Наприклад, правозахисниця, яка опікується правами ЛГБТІК+ осіб, розповіла УВКПЛ, що вона та її колеги виїхали з окупованої частини Херсонської області, оскільки розуміли, що зіткнуться з серйозними ризиками, якщо залишаться, через систематичні репресії проти ЛГБТІК+ людей та заборону ЛГБТІК+ організацій згідно з російським законодавством.

С. Перешкоди, що заважають поверненню переміщених осіб на окуповану територію України

57. Описані вище політики створили значні перешкоди для повернення осіб, переміщених з окупованої території, незалежно від того, чи виїхали вони спочатку через примусові умови, чи через ведення бойових дій. Для безпечного повернення всі вони мали б дотримуватися незаконно нав'язаних вимог окупаційної держави. Крім того, Російська Федерація запровадила інші політики, які безпосередньо перешкоджали або стримували переміщених українців від повернення на окуповану територію.

Відмова у в'їзді та довгострокова заборона на в'їзд

58. Після закриття неофіційних пунктів перетину лінії фронту наприкінці 2022 року переміщені особи, або ті, хто іншим чином виїхав з окупованої території, можуть повернутися туди лише через територію Російської Федерації. Через обмеження на в'їзд до Російської Федерації для громадян України, єдиним доступним пунктом в'їзду є аеропорт «Шереметьєво» в Москві.⁶⁰
59. Після прибуття в аеропорт «Шереметьєво» громадяни України проходять «фільтрацію», яка складається з поглибленої безпекової перевірки, включаючи ретельний огляд електронних пристроїв, заповнення анкети з нав'язливими запитаннями щодо родинних зв'язків та особистих поглядів на «спеціальну військову операцію» в Україні, а також співбесіди, яка проводиться прикордонниками. Фільтрація часто призводила до відмови у

⁵⁸ Федеральний закон Російської Федерації № 478-ФЗ від 5 грудня 2022 р.

⁵⁹ Верховний Суд Російської Федерації, рішення від 30 листопада 2023 р.

⁶⁰ Розпорядженням Уряду Російської Федерації № 2723-р від 6 жовтня 2023 р. аеропорт «Шереметьєво» та пункт пропуску «Лудонка» на кордоні з Латвією було визначено як єдині пункти в'їзду до Російської Федерації для українців. Невдовзі після цього Латвія закрила свій бік кордону, відтак «Шереметьєво» залишається єдиним пунктом в'їзду.

в'їзді. УВКПЛ переглянуло судові матеріали за 35 апеляціями громадян України (20 жінок і 15 чоловіків), яким було відмовлено у в'їзді до Російської Федерації; у кожному випадку апеляція була відхилена на підставі широкого тлумачення ймовірної загрози національній безпеці. Наприклад, українцям відмовляли у в'їзді через те, що їхні мобільні телефони містили фотографії або контактні дані теперішніх чи колишніх українських військовослужбовців або правоохоронців, або цифрові повідомлення чи активність у соціальних мережах, що виражали підтримку Україні. І навпаки, відсутність даних у телефоні трактувалася як «доказ» того, що пристрій був «очищений» з метою приховування інформації, що також призводило до відмови у в'їзді. В одному випадку майстру з ремонту відмовили у в'їзді, оскільки в його телефоні був лише 171 контакт, що було визнано підозріло малою кількістю для його професії. Російські прикордонники також часто відмовляли у в'їзді українцям, які мали родичів в українських збройних силах або досвід військової служби в Україні в минулому. Багатьом також було видано довгострокові заборони на в'їзд терміном від 20 до 50 років.

60. Закриття пунктів перетину лінії фронту, обмеження в'їзду українських громадян лише через аеропорт Москви та практики фільтрації фактично унеможливили повернення осіб, що перебувають під захистом, переміщених з окупованої території, що є порушенням права переміщених осіб на добровільне повернення до своїх домівок.⁶¹

Конфіскація житлової нерухомості

«Мої батьки провели там майже все своє життя – звісно, вони хочуть колись повернутися. Але вони старі. Той факт, що в їхній квартирі живуть якісь сторонні люди, робить неможливим повернення та боротьбу за неї».

- чоловік, розповідаючи про своїх батьків, які не поверталися в окуповану частину Луганської області з моменту переміщення у 2022 році.

61. Російська Федерація запровадила процедури конфіскації приватної власності осіб, переміщених з окупованої території, з яких 95% були власниками житла до моменту переміщення.⁶² Така протиправна політика⁶³ позбавляє переміщених осіб їхніх домівок, перешкоджає їхньому поверненню та може призвести до того, що їхній виїзд набуде постійного характеру.⁶⁴
62. З початку 2024 року окупаційна влада розпочала масштабну експропріацію приватної власності, включаючи житлову нерухомість, на всій окупованій території Донецької, Херсонської, Луганської та Запорізької областей. Відповідно до законів про «безхазяйне» майно, ухвалених у березні та травні 2024 року, окупаційна влада оприлюднює повідомлення про визнання об'єктів нерухомості «потенційно

⁶¹ Звичаєве МГП, норма 132. Див. також «Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення» E/CN.4/1998/53/Add.2, принцип 28. Урядові дані свідчать про стабільне скорочення кількості українців, які в'їжджають до Російської Федерації (зокрема й тих, хто прямує з окупованої території до місць свого походження). У першому кварталі 2024 року кордон перетнули 15 554 українці, тоді як у першому кварталі 2025 року – 5 427 осіб, що становить зниження на 65%. Статистичні дані: https://repository.nsedc.ru/dataset/emiss_38479 (дата перегляду: 13 січня 2026 р.).

⁶² УВКБ ООН, Опитування щодо намірів біженців з України та внутрішньо переміщених осіб в Україні, раунд 6 (липень–серпень 2024 р.); дані, передані УВКПЛ.

⁶³ МГП забороняє конфіскацію приватної власності. Гаазькі положення, статті 46, 53; Звичаєве МГП, норма 51. Див. також: Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ), ст. 17(2); Принципи Пінейро, принципи 5 і 10; Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, принцип 21.

⁶⁴ МКТЮ (Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії), справа «Prosecutor v Brđanin», Рішення Судової палати від 1 вересня 2004 р., п. 555.

безхазяйними» та вимагає особистого звернення протягом 30 днів для підтвердження права власності та реєстрації майна в Державному реєстрі РФ.⁶⁵ На практиці лише власники російських паспортів можуть зареєструвати майно на окупованій території, що суттєво обмежує українців у захисті їхніх прав власності. Після закінчення 30 днів окупаційна влада може зареєструвати майно як «безхазяйне», почати його використання та ініціювати судові процедури для його передачі в муніципальну власність.

63. З лютого 2022 року УВКПЛ задокументувало оприлюднення повідомлень про визнання понад 38 000 квартир і будинків «потенційно безхазяйними». Більшість із них (понад 23 000) розташовані в Донецькій області, майже половина (понад 13 700) – у Маріуполі. Щонайменше 6 156 об'єктів нерухомості були зареєстровані як «безхазяйні», понад 80% із них – у Маріуполі.
64. УВКПЛ також задокументувало випадки ініціювання процедур конфіскації за відсутності будь-яких ознак того, що майно було покинуте.⁶⁶ В окупованому Донецьку квартиру жінки було позначено як «потенційно безхазяйну» у січні 2025 року, попри те, що там проживала її сестра і комунальні послуги були оплачені; у квітні 2025 року квартиру зареєстрували як «безхазяйну». Коли жінка спробувала поїхати на окуповану територію, щоб заявити про свої права власності, їй відмовили у в'їзді в аеропорту «Шереметьєво» та заборонили в'їзд до Російської Федерації на 20 років з неуточнених підстав національної безпеки.⁶⁷ Згодом російський суд передав квартиру в муніципальну власність.
65. Зовсім нещодавно згідно з Указами, виданими 14 березня 2025 року та 29 грудня 2025 року, було заборонено реєстрацію прав власності громадян «недружніх іноземних держав» (включаючи Україну) на окупованій території (крім Криму), а також оформлення нотаріальних актів на підставі довіреності на представництво в операціях із нерухомістю, виданої такими громадянами без спеціального дозволу.⁶⁸ 15 грудня 2025 року Російська Федерація ухвалила законодавство, що дозволяє передачу «безхазяйного» майна у державну або муніципальну власність без рішення суду.⁶⁹ Законом також встановлено процедури передачі такого майна в оренду російській поліції та іншим державним службовцям або місцевим жителям як соціального житла, або передачі права власності громадянам Росії.
66. У Криму додаткові процедури конфіскації тривали й після повномасштабного вторгнення.⁷⁰ Повідомляється, що у 2024 році російська влада «націоналізувала» майно 560 фізичних та юридичних осіб, яких було визнано громадянами «іноземних держав, що вчиняють недружні дії проти Російської Федерації». Згодом це майно було продано, а отримані доходи частково використані для підтримки російських солдатів.⁷¹
67. У сукупності така політика, яка сама по собі порушує міжнародне гуманітарне право,⁷² створює суттєві практичні перешкоди для повернення осіб, переміщених з окупованої території.⁷³ Конфіскація та перерозподіл житлової нерухомості на користь вторинних мешканців створюють безпосередні й тривалі

⁶⁵ Див. УВКПЛ, «Поводження з військовополоненими та зміни у ситуації з правами людини в Україні», 1 червня – 31 серпня 2024 р., п. 93; УВКПЛ, «Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні, 1 грудня 2024 р. – 31 травня 2025 р.», пп. 65-68.

⁶⁶ Переліченими критеріями є несплата за житло та комунальні послуги протягом 6 місяців, відсутність відомостей у Державному реєстрі нерухомості РФ та невикористання приміщення.

⁶⁷ Вона підтвердила наявність заборони, знайшовши своє прізвище в онлайн «списку осіб, в'їзд яких до Республіки Білорусь заборонений або небажаний», який веде Міністерство внутрішніх справ Білорусі

⁶⁸ Укази Президента Російської Федерації № 145 і № 1006.

⁶⁹ Федеральний закон № 1052810-8: <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202512150024> (дата перегляду: 23 грудня 2025 р.)

⁷⁰ УВКПЛ, «Десять років окупації Російською Федерацією», пп. 18-19; УВКПЛ, «Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні, 1 грудня 2024 р. – 31 травня 2025 р.», п. 72.

⁷¹ <https://ru.krymr.com/a/news-krym-vlasti-rf-natsionalizirovali-imushchestvo-560-ukrainskikh-lits/33278102.html>;

Офіційний Telegram-канал голови окупаційної «Державної Ради Республіки Крим»: https://t.me/va_konstantinov/6757

⁷² МГП забороняє конфіскацію приватної власності. Гаазькі положення, статті 46, 53; Звичаєве МГП, норма 51. Див. також «Загальна декларація прав людини» (ЗДПЛ), ст. 17(2); Принципи Пінейру, принципи 5 і 10; «Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення», принцип 21.

⁷³ МКТЮ (Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії), справа «Prosecutor v Brđanin», Рішення Судової палати від 1 вересня 2004 р., п. 555.

перешкоди для повернення, особливо в тих випадках, коли майно було передане в муніципальну власність або новим мешканцям. Наприклад, чоловік, опитаний УВКПЛ, розповів, що його батьки сумують за своєю домівкою на окупованій території та хотіли б колись повернутися. Однак той факт, що в їхній квартирі живуть люди, робить це неможливим: його 75-річному батькові було б важко ініціювати процедуру виселення та знову заявити про свої права власності. Відсутність процедур реституції майна, що є ключовими для врегулювання конфлікту, розбудови миру, а також безпечного та сталого повернення, закріплює цю перешкоду.⁷⁴

⁷⁴ Підкомісія ООН з питань заохочення та захисту прав людини, «Принципи реституції житла та майна біженців і переміщених осіб», 28 червня 2005 р., E/CN.4/Sub.2/2005/17, преамбула, пп. 2.1, 2.2; Коментар до Четвертої Женевської конвенції 2025 р., п. 3172.

VI. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИЩОДО ОСІБ, ПЕРЕМІЩЕНИХ З ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ

Стрільнина та вибухи почалися вранці наступного дня після мого дня народження. Того ранку ми покинули наш дім і досі туди не повернулися. Подарунки досі лежать у моїй кімнаті, нерозпаковані. Але ще сумніше те, що я починаю забувати, як виглядали моя кімната, мій двір і моє місто. Я починаю забувати обличчя своїх друзів. Мені дуже хочеться повернутися додому й обійняти своїх бабусю з дідусем.

– Єгор, 10-річний хлопчик із Маріуполя, зараз живе та навчається у Києві.

68. Порівняно з ВПО з підконтрольних Уряду територій, особи, переміщені з окупованої території (незалежно від причин їхньої втечі), стикаються зі специфічними додатковими чинниками вразливості та натрапляють на додаткові перешкоди для повної реалізації своїх прав. Вони також загалом мають гірші можливості для доступу до базових товарів і послуг, зокрема житла, одягу та засобів гігієни.⁷⁵

A. Видача документів, що посвідчують особу та цивільний стан

«У тебе російський паспорт. Ти громадянин Росії. Йди геть».

– 18-річний юнак, який втік з окупації, щоб уникнути призову до армії, цитує охоронця посольства України в третій країні у січні 2025 року.

69. Серед опитаних ВПО з окупованої території 12% повідомили про відсутність офіційних документів, як-от свідоцтво про народження та паспорт, часто через те, що вони не могли отримати або продовжити строк дії українських документів, проживаючи в окупації.⁷⁶ Багато хто також стикався з труднощами при отриманні документів, що посвідчують особу та про реєстрацію актів цивільного стану після прибуття на підконтрольну Уряду територію або перебуваючи в третій країні під час спроб в'їхати на підконтрольну територію. В державних реєстрах, особливо в неоцифрованих, іноді були відсутні відомості, а процедури не були адаптовані з урахуванням обмежень, пов'язаних з окупацією.

70. Молодий чоловік, який проживав у самопроголошеній «Донецькій народній республіці» у 2014 - 2022 роках, зіткнувся з бюрократичними перешкодами під час подання заяви на отримання посвідчення на повернення в Україну⁷⁷ в посольстві України в третій країні у березні 2025 року. Органи влади не змогли верифікувати його українське свідоцтво про народження через відсутність доступу до паперових архівів і порадили йому доводити факт свого народження в суді. Станом на грудень 2025 року він все ще не мав жодного українського документа, що посвідчує особу.

71. Українська влада досі не впровадила спрощену адміністративну процедуру видачі свідоцтв про народження та смерть, що сталися на окупованій території, хоча це передбачено українським законодавством.⁷⁸ Переміщені особи повинні спочатку отримати рішення суду про встановлення факту народження або смерті, а потім звернутися до органів реєстрації актів цивільного стану для отримання свідоцтва. НУО, які надають правову допомогу ВПО, повідомляли про складні, тривалі процедури та необхідність сплати судового збору.

72. УВКПЛ проаналізувало 83 судові рішення, винесені у 2022–2025 роках, якими було відмовлено у задоволенні заяв про встановлення факту народження або смерті, що сталися на окупованій території. У більшості розглянутих справ суди не врахували специфічний контекст окупації. Наприклад, у вересні 2025 року суд відмовив у встановленні факту народження дитини в окупованому Криму, оскільки в медичних документах було зазначено російський (а не український) паспорт матері; при цьому не було враховано, що російське громадянство автоматично присвоювалося всім особам у Криму після 2014 року, або що російський паспорт був необхідним для доступу до медичної допомоги. Хоча апеляційний суд згодом скасував

⁷⁵ МОМ, Загальне опитування населення, раунд 21 (липень–жовтень 2025 р.).

⁷⁶ УВКБ ООН, Опитування щодо намірів серед ВПО в Україні, раунд 6 (липень–серпень 2024 р.); дані, надані УВКПЛ. Для порівняння: менше 5% ВПО з інших територій не мають документів.

⁷⁷ Посвідчення особи на повернення в Україну – це тимчасовий проїзний документ, що видається посольствами та консульствами України за кордоном. Він дозволяє громадянам, які не мають чинних паспортів або документів, що посвідчують особу, здійснити одноразовий в'їзд в Україну.

⁷⁸ Закон № 1207-VII, ст. 9.

це рішення, протягом цього часу дитина не мала свідоцтва про народження – документа, необхідного для повноцінної реалізації прав.

73. Право бути зареєстрованим одразу після народження прямо передбачене міжнародними договорами у сфері прав людини;⁷⁹ воно пов'язане, серед іншого, з правом на ідентичність і громадянство та є необхідним для реалізації багатьох інших прав.

В. Права на працю та належний соціальний захист

«Це дуже принизливо. У мене два дипломи, але ми почуваємося якимись жебраками!»

– жінка з окупованої частини Луганської області, переселенка на підконтрольній Уряду території з 2023 року, яка у 2025 році була змушена переїхати до центру колективного проживання через неможливість оплачувати високу орендну плату.

74. ВПО з окупованої території стикаються з додатковими перешкодами в доступі до працевлаштування порівняно з ВПО з підконтрольних Уряду територій через невизнання українською владою повної або базової загальної середньої освіти, здобутої в підконтрольних Росії школах, які функціонують на окупованій території. Незважаючи на ухвалення Кабінетом Міністрів постанови про визнання результатів вищої освіти, здобутих у закладах на окупованій території,⁸⁰ це застосовується лише у випадках, коли особи мали право на здобуття вищої освіти, що означає наявність у них документів про середню освіту, визнаних відповідно до законодавства України. Як зазначалося вище, Україна не визнає середню освіту, здобуту в підконтрольних Росії школах, які функціонують на окупованій території.
75. Літні ВПО зіткнулися з труднощами при підтвердженні свого трудового стажу на окупованій території, що призвело до відмови у призначенні або скорочення пенсійних виплат. У деяких випадках пенсійні органи відмовлялися визнавати трудовий стаж через відсутність документів та архівів, друкарські помилки в документах та закриття підприємств-роботодавців на окупованій території. У таких ситуаціях ВПО мали надати свідчення двох колишніх колег, що було складно на практиці або неможливо, оскільки потенційні свідки часто проживали на окупованій території. Ті, хто не зміг підтвердити свій трудовий стаж, часто отримували лише мінімальні соціальні пенсії (менше 100 доларів США на місяць), що не покриває базових витрат на життя.
76. Кабінет Міністрів України також запровадив вимогу для осіб, переміщених з окупованої території, до 31 грудня 2025 року підтвердити, що вони не отримують пенсійних виплат від органів влади Російської Федерації.⁸¹ Це може створити додатковий адміністративний тягар у доступі до пенсій, залежно від того, як поширюватиметься інформація та впроваджуватимуться процедури, враховуючи низький рівень цифрової грамотності серед літніх осіб.
77. Відповідно до міжнародного права прав людини, на додаток до вжиття заходів для поступового повного забезпечення їх реалізації, держави також мають негайні зобов'язання щодо прав на працю та соціальне

⁷⁹ Конвенція ООН про права дитини (КПД), ст. 7; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), ст. 24; Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ), ст. 15.

⁸⁰ Постанова № 831 від 15 липня 2025 р.

⁸¹ Постанова № 299 від 11 лютого 2025 р.

забезпечення.⁸² Пенсії за віком є основним компонентом цього права, і держави повинні забезпечити наявність, адекватність та доступність таких виплат, що надаються без дискримінації.⁸³

С. Доступ до належного рівня життя та компенсація за пошкоджене, знищене або недоступне житло

78. Місцеві органи влади, НУО та ВПО повідомили УВКПЛ, що головною проблемою для ВПО з окупованої території є доступ до житла. Згідно з нещодавнім опитуванням, 35% ВПО з окупованої території повідомили про відсутність доступу до належного житла, порівняно з 21% ВПО з території, підконтрольної Уряду України.⁸⁴ УВКПЛ задокументувало випадок сім'ї, переміщеної з окупованої території, яка проживала в колективному центрі для ВПО з грудня 2024 року. Батьки, кожен з яких має інвалідність, розповіли УВКПЛ, що через відсутність доступного та прийняттого за вартістю житла, недостатню державну підтримку та сукупний вплив їхньої інвалідності на здатність здійснювати догляд, вони відчули себе неспроможними забезпечити належний догляд за своєю трирічною дитиною і відмовилися від батьківських прав.
79. Понад половина опитаних ВПО з окупованої території повідомили, що їхні домівки були пошкоджені або знищені (54% ВПО з окупованих територій порівняно з 51% із прифронтових районів та 12% з інших регіонів).⁸⁵ Попри це, вони не мають рівного доступу до національних програм компенсації за пошкоджене або знищене майно, які могли б сприяти їхньому більш стабільному облаштуванню у поточному місці проживання. Закон про компенсацію за пошкоджене або знищене майно виключає нерухомість, розташовану в Криму та в районах Донецької і Луганської областей, які Україна не контролює з 2014 року.⁸⁶ Програма компенсації, за якою кошти надаються на ремонт пошкодженого житла, не поширюється на майно, розташоване на окупованій території, або на майно, пошкоджене внаслідок бойових дій до 24 лютого 2022 року.⁸⁷ Окрема програма компенсації за знищене житло, хоча і не містить територіальних обмежень, на практиці залишається недоступною для ВПО з окупованої території, оскільки вимагає обстеження об'єкта на місці місцевою комісією, що є неможливим на окупованій території.⁸⁸ Хоча було впроваджено процедуру дистанційного обстеження, її використання прямо виключено для майна, розташованого на окупованій території.⁸⁹

⁸² Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), ст. 6, 9; Комітет з економічних, соціальних та культурних прав (КЕСКП), Зауваження загального порядку № 19, пп. 4, 40.

⁸³ Комітет з економічних, соціальних та культурних прав (КЕСКП), Зауваження загального порядку № 19, пп. 11, 15, 22-27.

⁸⁴ МОМ, Загальне опитування населення, раунд 21 (липень–жовтень 2025 р.); УВКБ ООН, Опитування щодо намірів ВПО в Україні, раунд 6 (липень–серпень 2024 р.); дані, надані УВКПЛ.

⁸⁵ УВКБ ООН, Опитування щодо намірів ВПО в Україні, раунд 7 (грудень 2025 р. – січень 2026 р.); дані, надані УВКПЛ.

⁸⁶ Закон № 2923-IX від 23 лютого 2023 р.

⁸⁷ Постанова Кабінету Міністрів України № 381 від 21 квітня 2023 р.

⁸⁸ Постанова Кабінету Міністрів України № 600 від 30 травня 2023 р.

⁸⁹ Постанова Кабінету Міністрів України № 815 від 7 липня 2025 р.

D. Спеціалізована підтримка жертв свавільного затримання, катування та жорстокого поводження

«Ніхто про мене не подбав, хоча вони обіцяли».

– чоловік, який майже три роки перебував під вартою після свавільного затримання та зазнавав жорстокого поводження з боку російської влади, розповідаючи про підтримку, отриману після виїзду з окупованої території у травні 2025 року.

80. Серед ВПО з окупованої території є значна кількість цивільних осіб, які були затримані та піддані катуванню і жорстокому поводженню з боку окупаційної влади, що часто включало сексуальне насильство.⁹⁰ УВКПЛ опитало 278 таких цивільних осіб.⁹¹ Внаслідок пережитої травми вони потребують тривалої спеціалізованої медичної, психологічної та соціальної допомоги після звільнення та прибуття на підконтрольну Уряду територію. Наразі їхні специфічні потреби не задовольняються, оскільки програми підтримки є фрагментарними, неповними та доступними лише для певних груп. Багато постраждалих змушені самостійно звертатися до різних служб, часто не маючи чіткої інформації або шляхів звернення, і можуть отримувати лише короткострокову або часткову допомогу, яка не забезпечує їхніх потреб у повноцінному відновленні.
81. Уряд України створив правову базу для надання особам, які пережили сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, невідкладних проміжних репарацій, включаючи безоплатну реабілітацію (медичні, психосоціальні та інші заходи) та одноразову фінансову допомогу.⁹² Однак Кабінет Міністрів ще не ухвалив підзаконні нормативно-правові акти, потрібні для її впровадження, що затримує надання необхідної підтримки постраждалим.
82. Інший закон гарантує підтримку деяким колишнім затриманим цивільним особам, включаючи медичну, психологічну та фінансову допомогу, а також тимчасове житло.⁹³ Критерії прийнятності, які були встановлені ще до повномасштабного вторгнення, є обмежувальними та вимагають від заявників доведення того, що Російська Федерація позбавила їх волі з конкретних причин, наприклад, через їхні політичні погляди. Рішення про відповідність критеріям приймає комісія; цей процес є тривалим. Наприклад, один звільнений цивільний розповів УВКПЛ, що процес встановлення комісією факту позбавлення волі тривав сім місяців, протягом яких він мусив самостійно покривати витрати на житло, лікування та реабілітацію, оскільки не мав доступу до пільг, передбачених законом.
83. Хоча Російська Федерація має зобов'язання щодо відшкодування шкоди жертвам порушень, відповідальність за які може бути покладена на неї, Україна має, до моменту впровадження таких заходів, докласти зусиль до створення національних програм для забезпечення практичних форм відшкодування шкоди та надання іншої допомоги відповідно до потреб.⁹⁴

⁹⁰ Див. УВКПЛ, «Поводження з цивільним населенням, позбавленим волі в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну», 23 вересня 2025 р.

⁹¹ Це цивільні особи, які або втекли з окупованої території після того, як зазнали катувань чи жорстокого поводження, або були вислані російською владою (див. п. 29 вище).

⁹² Закон № 4067-ІХ від 20 листопада 2024 р.

⁹³ Закон № 2010-ІХ від 26 січня 2022 р. Крім того, 24 грудня 2025 року Кабінет Міністрів прийняв Постанову № 1775 щодо підтримки колишніх затриманих із числа цивільного населення.

⁹⁴ Основні принципи та керівні положення ООН, що стосуються права на правовий захист і відшкодування шкоди жертвам грубих порушень міжнародного права, прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, А/RES/60/147, пп. 15-16.

Е. Реінтеграція дітей і молоді з окупованої території

«Вони сказали, що у них багато таких випадків, як мій [люди, які приїжджають з окупованої території], і ніякого особливого ставлення не буде».

– молода жінка, яка виїхала з окупованої частини Донецької області після досягнення 18-річчя, описуючи те, що їй сказали під час звернення для отримання документів, що посвідчують особу, навесні 2025 року.

84. Уряд України запровадив спеціальну програму підтримки для певних груп переміщених дітей, яка передбачає безпечне повернення, заходи з реінтеграції та фінансову підтримку.⁹⁵ Однак через фрагментарність законодавства діти, переміщені з окупованої території, можуть підпадати під різні правові статуси, що призводить до невизначеності та різного рівня доступу до допомоги.⁹⁶ Діти, які були переміщені з окупованої території, зазвичай потребують допомоги з оформленням офіційних документів, адаптації до української навчальної програми та психологічної підтримки після досвіду життя в окупації та переміщення.
85. Молоді особи (віком від 18 до 23 років), переміщені з окупованої території, часто перебувають у вразливому становищі та потребують додаткової підтримки. Вони не мають права на певні види допомоги, доступні дітям до 18 років, водночас багатьом із них бракує самостійності, щоб покладатися виключно на обмежену підтримку, яка надається дорослим ВПО. Дехто прибуває самостійно, тоді як члени їхніх сімей залишаються на окупованій території, і вони не мають мережі підтримки на підконтрольній Уряду території. Хоча існують заходи для полегшення доступу до вищої освіти, багато хто описував практичні перешкоди: низькі стипендії, обмежена кількість бюджетних місць, банківські обмеження, що перешкоджають отриманню коштів від родичів з окупованої території, та висока вартість житла. У законопроекті, що знаходиться на розгляді, пропонується поширити заходи підтримки, доступні переміщеним дітям, на молодих осіб віком до 23 років.⁹⁷

⁹⁵ Постанови Кабінету Міністрів № 551 (14 травня 2024 р.), № 66 (21 січня 2025 р.) та № 1295 (1 жовтня 2025 р.).

⁹⁶ Див. Закон № 3999-IX (8 жовтня 2024 р.) та Постанови Кабінету Міністрів № 268 (2017 р.), № 551 (14 травня 2024 р.), № 1240 (29 жовтня 2024 р.), № 66 (21 січня 2025 р.), № 641 (4 червня 2025 р.), № 653 (4 червня 2025 р.), № 1295 (1 жовтня 2025 р.).

⁹⁷ Законопроект № 14251 від 26 листопада 2025 р.

VII. РЕКОМЕНДАЦІЇ

86. УВКПЛ продовжує виступати за виконання рекомендацій, викладених у його попередніх доповідях, більшість із яких залишаються актуальними. Питання, порушені в цій доповіді, підкреслюють необхідність досягнення подальшого прогресу в захисті прав людини, зокрема у зазначених нижче сферах.

87. Україні і Російській Федерації:

- a) **Забезпечити, щоб будь-які мирні переговори передбачали змістовний розгляд становища та інтересів переміщених осіб і безпосередньо стосувалися питання їхнього добровільного, безпечного та гідного повернення до місць походження на окупованій території з повним дотриманням прав людини та міжнародного гуманітарного права; заохочується участь ВПО та їхніх представників у таких обговореннях;**
- b) **Створити гуманітарні коридори через лінію зіткнення між окупованою територією та територією, яка контролюється Урядом України, і забезпечити безпеку для тих, хто її перетинає;**
- c) **Сприяти забезпеченню відео-, голосової та письмової комунікації між особами, які перебувають на окупованій території, та тими, хто перебуває на території, підконтрольній Уряду України;**

88. Російській Федерації:

- d) **Негайно, повністю і безумовно припинити застосування сили проти України та вивести всі свої збройні сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів згідно з Резолюціями Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй ES-11/1 (2022) та ES-11/4 (2022), і припинити окупацію української території;**
- e) **Припинити всі заходи, які змушують осіб, що перебувають під захистом на окупованій території, присягати на вірність Російській Федерації;**
- f) **Забезпечити рівний доступ до державних послуг, працевлаштування та свободу пересування для всіх осіб, що перебувають під захистом і проживають на окупованій території, незалежно від їхньої національності та громадянства;**
- g) **Поважати та захищати основоположні права всіх осіб та груп на окупованій території, зокрема свободу вираження поглядів, свободу об'єднань, свободу совісті та релігії, а також право на приватність;**
- h) **Відновити та забезпечити доступ до освіти на окупованій території за українською державною навчальною програмою українською мовою як в очному, так і в онлайн-форматі;**
- i) **Захищати право осіб на окупованій території обирати та виражати свою ідентичність, брати участь у культурних заходах за власним вибором і використовувати свою рідну мову;**
- j) **Припинити конфіскацію приватної власності на окупованій території, поновити права власності всіх власників, які були їх позбавлені, повернути власність, передану в муніципальну власність, а також забезпечити справедливу та адекватну компенсацію у випадках, коли засіб правового захисту у вигляді реституції є фактично неможливим або коли компенсація замість реституції прийнята свідомо та добровільно;**
- k) **Припинити всі форми призову до армії, обов'язкової військової реєстрації та примусового залучення осіб, що перебувають під захистом на окупованій території, до збройних сил Російської Федерації;**

- l) Утримуватися від застосування російської правової системи на окупованій території відповідно до зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом поважати чинне в країні законодавство, зокрема шляхом утримання від криміналізації або іншого переслідування осіб на підставі їхньої реальної чи уявної сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності на окупованій території;
- m) Забезпечити УВКПЛ безперешкодний доступ на окуповану територію України з метою забезпечення безпосереднього моніторингу та захисту прав людини;

89. Україні:

- n) Переглянути політику щодо ВПО для забезпечення належного задоволення специфічних потреб осіб, переміщених з окупованої території, незалежно від причини їхнього переміщення із залученням визначеного та достатньо забезпеченого ресурсами органу, відповідального за координацію;
- o) Запровадити спрощену адміністративну процедуру реєстрації фактів народження та смерті, що сталися на окупованій території, та видачі відповідних документів українського зразка;
- p) Розробити комплексну стратегію надання цільової підтримки всім дітям і молодим особам, які прибувають з окупованої території або Російської Федерації, зокрема шляхом прийняття законопроекту № 14251 про соціальний захист і підтримку дітей, постраждалих від збройного конфлікту;
- q) Ухвалити нову Державну стратегію та план заходів з її реалізації щодо внутрішнього переміщення, які б враховували специфічні потреби та уразливість осіб, переміщених з окупованої території;

90. Міжнародній спільноті:

- r) Закликати Російську Федерацію виконувати свої зобов'язання за МГП та МППЛ на окупованій нею території, зокрема шляхом забезпечення безпечного повернення осіб, примусово переміщених з окупованої території;
- s) Продовжувати надавати фінансову та технічну допомогу Уряду України та неурядовим організаціям для підтримки програм, що сприяють відновленню прав та інклюзії ВПО з окупованої території, включаючи цільову допомогу дітям та молодим особам.